

İbn Haldun'un Bedevi-Hadari ve Emile Durkheim'in Organik-Mekanik Toplum Açıklamalarının Karşılaştırılması

Hatice Didar Tuncel*

Öz: Bu çalışmanın amacı, İbn Haldun'un Bedevi-Hadari toplum ayrımı ile Emile Durkheim'in Organik ve Mekanik toplum tanımı başta olmak üzere iki düşünürün toplum üzerine ifadelerinin yan yana getirilmesi, bu yolla karşılaştırılmalarına katkı sağlamaktır. Dönem olarak önce gelmesi ve günümüz sosyoloji biliminin metotlarını tam olarak paylaşmaması dolayısıyla ilkin İbn Haldun'un toplum bilimi alanında genel yargılarından bahsetmek, düşünce biçimini anlamak açısından faydalı olacaktır. Ardından iki düşünürün metotları karşılaştırılacak ve toplum tipi ayrımları başta olmak üzere karşılıklı alıntılarla okura çapraz okuma deneyimi sunulmaya çalışılacaktır. En nihayetinde metnin ulaşacağı yargı, iki düşünürün ortaya koyduğu ifadelerin yadsınamaz ölçüde benzerlikler taşıdığıdır.

Anahtar Sözcükler: İbn Haldun, Emile Durkheim, Umran İlmi, Sosyoloji, Pozitivizm, Toplum Teorileri, Bedevi Toplum, Hadari Toplum, Organik Toplum, Mekanik Toplum, Asabiyet, Toplumsal Dayanışma, Geçim, İş Bölümü, Toplumsal Ahlak

Comparison of Ibn Khaldun's Bedvi-Hadari and Emile Durkheim's Organic-Mechanical Society Explanations

Abstract: The aim of this study is to bring together the statements of Ibn Khaldun and Emile Durkheim on society, especially Ibn Khaldun's Bedevi-Hadari society distinction and Durkheim's definition of Organic and Mechanical society, and to contribute to their comparison in this way. Since he comes first as a period and does not fully share the methods of today's sociology, it will be useful to talk about Ibn Khaldun's general judgments in the field of social science first in order to understand his way of thinking. Then, the methods of the two thinkers will be compared and the cross-reading experience will be presented to the reader with mutual quotations, especially on the distinctions of society type. The judgment which the text will reveal is that; the statements put forward by the two thinkers bear undeniable similarities.

Key Words: Ibn Khaldun, Emile Durkheim, The Science of Umran, Sociology, Positivism, Society Theories, Bedevi Society, Hadari Society, Organic Society, Mechanical Society, Asabiyyah, Social Solidarity, Livelihood, Division of Labour, Social Morality

GİRİŞ

1. İbn Haldun'un Umran İlmi

Günümüzden altı yüz yıl önce yaratılmış teoriler olmalarıyla İbn Haldun'un toplum bilimini (*ilmü'l-umrâni'l-beşerî / ilmü'l-ictima'i'l-insânî*) açıkladığı kuramlar, günümüze üzeri tozlanarak gelmiştir. Bu tozlanma, iki yüz yılını tamamlaya yaklaşan 'sosyoloji' biliminin temelinde kurulduğu ön kabuller ve yöntemlerin beraberinde getirdiği bir ötelenme, uzaklaşma halidir.

* İbn Haldun Üniversitesi'nde iktisat lisans öğrencisi. İletişim: didar.tuncel@stu.ihu.edu.tr

İbn Haldun'un düşüncesini anlamak ve toplum üzerine incelemelerini görmek için bakılması gereken en temel çalışması *Mukaddime*'dir. Günümüz Malay düşünürlerinden Syed Farid Atalas *Mukaddime* ve İbn Haldun'un toplum biliminden şu şekilde söz eder:

*“İbn Haldûn Mukaddime’yi, üç ciltten oluşan Kitabü'l-İber’in mütemmim bir cüzü olarak kurgular. Mukaddime, Kitabü'l-İber’in birinci kitabıdır ve yeni toplum biliminin [umrân] özü ve yöntemlerinin faydalarıyla ilgilenir. Böylece bu kitap, gerçeği kurgudan ayırmayı sağlayacak daha iyi ve sağlam tarihsel yöntemlere duyulan ihtiyacı karşılamak için yazılmıştır.”*¹

Bahsi geçen eserde İbn Haldun tarih, siyaset, tarih felsefesi, hukuk sosyolojisi, ekonomi ve daha pek çok alana dair gözlemleriyle geliştirmiş olduğu incelemeler sunmuştur. Özellikle tarihle ilgili yanılmacalardan kurtulmanın anahtarını toplum biliminde göstermiş ve teorik ayrıntılardan çok uygulamalı örnekler vererek fikirlerini açıklamıştır. Tecrübe ve gözlemlerine sıklıkla yer vermiştir. Teorilerini ayrıntılamaz, gerekli gördüğü yerlerde örneklerle açıklar.

Onun düşüncesinde toplumun ilk varlığı, insanların ihtiyaçlarını gidermek üzere bir araya gelmek zorunda olmalarıyla açıklanır. Toplumlar evrelerden geçerek değişime uğrarlar ve her toplumların göreceli yükselişleri söz konusuken çöküşleri kaçınılmazdır. İbn Haldun aynı yargıyı devletler için de ortaya koyar ve devletin varlığını sürdürmesini ‘asabiyet’ kavramının mevcuda geliş sınırlarında mümkün görür. Asabiyet [asabiyye], İbn Haldun’da hadari toplumlarda da önemli olmakla birlikte bedevi toplumların devamlılığını sürdürmesini tümüyle borçlu olduğu olgudur. Onun düşündeki asabiyet; bağlılık, dayanışma ve acıyı paylaşma hissi olarak tarif edilebilir. O, asabiyetin ilk ve en kuvvetli olarak nesep bağıyla meydana geldiğini ancak bir nesepsel ilişki olmaksızın buna benzer hislerin varlığıyla da sağlanabileceğini söyler. Toplum üzerine incelemelerinde asabiyetin omurga görevi görmesi, onun bedevi ve hadari toplum [umran] ayırımında da sıkça vurgulanmasıyla açıktır.

2. İbn Haldun’un Bedevi-Hadari Toplum Ayırımı

İbn Haldun *Mukaddime*'sinde iki farklı toplum biçiminden bahseder. Bunlardan ilki ‘bedevi toplum’ ikincisi ise ‘hadari toplum’dur. Bu toplum biçimlerini birbirlerinden ayıran iki temel odak vardır; asabiyet ve geçim. Geçim kelimesini İbn Haldun eserinde asabiyet gibi kendi başına bir kavram halinde ortaya koymasa da bedevi ve hadari toplumun öncelik ve üstünlük sırasına oturtulmasında kuvvetle vurgulamıştır. Eserinde badiyenin hadaretten önce var oluşunu, geçimin ihtiyaç temelinde yönlenmesinin öncelik oluşuyla açıklar. Bununla beraber hadarilerin mevcut olmaları halinde daha karmaşık ve geniş bir geçim sahasına vâkıf olmaları dolayısıyla bedevilerden üstün ve onlar üzerine söz sahibi olmalarının altını çizer. Bu noktada bedeviliğin günümüz düşünürleri tarafından kelime olarak farklı bir karşılıkla kullanılmakta olduğunu Murat Erten, İbn Haldun üzerine kitabında şu sözlerle belirtir: *“İbn Haldûn’un insanın kültürel ve tarihsel kökü olarak olarak tasarladığı bedevilik, çağdaş araştırmacılar tarafından kısmen ilkel toplum olarak kavranır.”*²

Onun hadari toplumu ise daha karmaşık bir iş birliğinin bulunduğu, ihtiyaçtan fazla üretimin söz konusu olduğu, asabiyetin mahiyetindeki farklılaşmayla dayanışmanın boyut değiştirdiği bir toplumdur. Hadari toplum, yerleşik hayat ve devlet düzeniyle beraber gelişen modern toplumun ilk evreleridir. Bedevi toplumu ilkel/erken asabiyetin (kan bağı, soya bağı) varlığı dolayısıyla hayatta kalmada daha üstün bulmaktayken, ekonomik olarak hadareti; iş alanlarının ayrılması ve iş bölümünün neticesinde üretimin kıyaslanamaz artışı dolayısıyla daha kuvvetli görmüştür. İbn Haldun’un düşüncesinde bedeviliğin ve asabiyetin devlet idealine ulaşmak yolunda nasıl zayıflayıp geri kaldığını ve hadariliğin doğduğunu Erten şu şekilde özetler: *“Medeniyetin başladığı bedevi yaşam, hadarilikle devlet olma amacına yönelmek için asabiyyeye ihtiyaç duyar.*

¹ Syed Farid Alatas, *İbn Haldûncü Sosyoloji Kayıp Bir Geleneğin İhyası* (Fatih, İstanbul: Küre Yayınları, 2020).

² Murat Erten, *Hayati, Eserleri ve Meseleleriyle İbn Haldûn* (Sirkeci, İstanbul: Say Yayınları, 2020).

Asabiyye ile güçlenen toplumsal bağlar, nihaî amacı olan mülkî elde edinceye değin mücadeleye devam eder ve devlet kurulumu yükselmeye başladığında bedevilik geride kalır.”³

3. Durkheim’in ve İbn Haldun’un Toplumu İnceleme Metodları

Emile Durkheim toplum üzerine incelemelerini pozitivist sosyolojiye⁴ temel oluşturacak şekilde geliştirmiştir. Eserlerinde sıklıkla pozitivist sosyolojinin babası olarak bilinen August Comte’a ve günümüzde hala kullanılmakta olan ekonomi teorilerini eserlerinde açan Adam Smith’e atıfta bulunur. Onun toplumu incelemede kullandığı metotlar, her düşünür gibi, bağlı olduğu dünya görüşü çerçevesinde gelişir. 1800’lerin sonlarında, sanayi devrimi sonrası yaşamış olan düşünür; toplumu fiziksel doğayla benzer şekilde incelenebilir bir nesne olarak ele almayı amaçlar. Bu çalışmada merkeze aldığımız organik-mekanik toplumsal dayanışma ayrımını ele aldığı *Toplumsal İşbölümü (The Division of Labour in Society)* isimli eserinde doğa ile toplumu, organizmalar, hayvanlar vb. bilinç sahibi olmayan varlıklarla insan gruplarını sıklıkla kıyasladığı görülür. Örneğin eserinde merkeze aldığı iş bölümüyle ilgili pozitivist paradigmanın mirasçılara atıfta bulunarak bu olguya insan toplumu kadar organizmalarda da rastlandığının belirtildiğini iletir.

“Aslına bakarsanız Wolff, von Baer ve Milne-Edwards’ın çalışmalarından beri, işbölümü yasaının toplumlar için olduğu kadar organizmalar için de geçerli olduğunu biliyoruz.”⁵

Çalışmasında gözlem kadar deney de mevcut olmalıdır zira maddesel gerçekliğin kabulünde ön koşul test edilebilirliktir. Kendine düşüncelerini açımlayabileceği, ayrıntıyla temellendirebileceği ve doğrulamasını yapabileceği düzlemler bulur. Bu noktada farklı yollara başvurur. Örneğin, toplum yapısını incelerken iş bölümü, toplumsal ahlak ve toplumsal dayanışma gibi kavramları mercek altına alan Durkheim, toplumsal dayanışmanın somut mevcudiyetini, incelenebilir/test edilebilir sahasını, hukuk kuralları olarak belirlemiştir.

“Ancak, toplumsal dayanışma, kendi başına kesin gözleme ve özellikle de ölçmeye uygun olmayan, tamamen ahlaki bir olgudur.

...bu nedenle bizden kaçmakta olan bu içsel değerın yerine onu sembolize eden bir dışsal değer getirmeliyiz, ...

Bu görünür/somut sembol, hukuk kurallarıdır.”⁶

Yukarıda örneklendiği üzere Durkheim toplum gibi dinamikleri soyut bir yapıyı ele alırken, benimsemiş olduğu metodolojiye uygun bir çalışma sahası aramış ve bu noktada başarılı olmuştur. Somut ve test edilebilir alanlar ortaya koymuş, gerektiğinde fiziksel doğa ile benzerlikler kurmuş ve açıklamalarıyla yargılarını kuvvetlendirmiştir. Bilim insanının görevini sorunu tanımlamak ve ona çözüm önerileri getirmek olarak açıklamıştır. Bu noktada bir biyoloğun organizmaları ele aldığı gibi toplumu kendinden hariç bir nesne konumunda ele alma ideali, onu bireyin, bilim insanının ve dolayısıyla kendinin doğaya/topluma karşı konumlanışını açıklarken gerçekçi olmaktan alıkoymamıştır. Toplumu karşısına alarak izleyemeyeceğini söyler, çünkü onun birey ile toplumu konumlandırışında bireyin toplumunu seçememekle birlikte ondan kopması, ondan arınmış bir var oluş biçimi oluşturması da mümkün değildir.

İbn Haldun da toplumu incelerken siyasi kimliğinin de yardımıyla tecrübe etmiş olduğu kırsal hayat ve kent hayatından edindiği gözlem ve deneyimleri esas alır. Gözlem konusunda ortak noktada buluşan düşünürler, pozitivist metodolojinin temelinde ayrılırlar. İbn Haldun üzerine bahsettiği topluluklarla ilgili yargılarını sunar onları temellendirmek için somut bir saha arayışına girmez. Bahsettiği gruba dair kendi

³ Erten, *Hayatı, Eserleri ve Meseleleriyle İbn Haldûn*.

⁴ Pozitivist sosyoloji, toplumun işleyişinin fiziksel doğayla aynı kanunlara dayandığı fikrini benimseyen ve uygulama alanında pozitivist metodolojiyi kullanan sınıftır.

⁵ Emile Durkheim, *The Division of Labour in Society*, çev. W. D. Halls (London: The Macmillan Press Ltd., 1984).

⁶ Durkheim, *The Division of Labour in Society*.

gözlemlerinden örnekler verir. Toplum üzerine incelemelerini ayrıntılı bir şekilde açıklamaz yahut kıyaslamalı doğrulamalarda bulunmaz. Fikrini ortaya koyar ve onun üzerine inşa etmekte olduğu eserine devam eder. Mukaddime'nin önsöz niteliğinde bir parçası olduğu Kitabü'l-İber tek bir toplumsal bilim üzerine yoğunlaşmamaktadır. Toplum bilimine, günümüzde anıldığı ismiyle sosyolojiye dair teoriler eserde havada asılı şekilde dururlar. İbn Haldun, ortaya günümüz bilimsellik koşullarını sağlayan bir çalışma koymak gayesinde değildir. Onun eserini okurken toplum üzerine teorilerini kendiniz damıtmanız gerekir.

Dönem olarak Durkheim'ın İbn Haldun'dan dört yüz yıl sonra gelerek sanayi devrimine ve öncesindeki pek çok gelişmeye tanıklık etmiş olması, İbn Haldun ile coğrafyalarının farklı olması, teorilerinin içerisinde şekillendiği eserlerin odak noktalarının ve yazım amaçlarının farklı olması, dünya görüşleri ve dolayısıyla metodlarının birbirlerinden uzak olması, ifadeler incelenirken ve anlaşılırken göz önünde bulundurulması gereken noktalaradır.

4. Durkheim'ın Toplum Üzerine Genel Düşünceleri

İçerisinden ayrılamadan ele almak durumunda olduğu toplumu, artık bu somut birlikteliği, onun temel dinamiklerini ortaya koyarak incelemeye başlar. Durkheim için merkez, ahlâktır. Cevat Özyurt çalışmasında Durkheim tarafından ahlâkın kullanımını şu şekilde açıklar:

“Ahlâkı toplum tarafından inşa edilmiş ve sosyal işlevi olan bir kurum olarak gören Durkheim, ahlâkın evrensel kurallarını ulaşmanın mümkün olamayacağını düşünür. Ona göre ahlâk, her bir toplum tipi içinde ortaya çıkan özel sorunları çözmek için geliştirilmiş davranış kuralları demetidir.”⁷

Toplumsal ahlâkın karşı karşıya kaldığı çatışmalar, ilgili toplumun yüzleşmekte olduğu sorunlara işaret eder. Bir sosyolog ve Stephen Turner'in de ifadesiyle bir ahlâkçı (moralist)⁸ olarak Durkheim'ın toplumsal ahlâka yoğunlaşması ve hatta yeni ahlâksal oluşumlar önerilerini mümkün görmesi, soruna eğilme ve onun çözümüne öneri sunma göreviyle bilim insanı kimliğinin bir sonucudur. Topluma dair üzerine durduğu bütün olgular, incelenen toplumdaki iş bölümü ve ondan doğan dayanışmanın türüne bağlı şekilde gelişir. Örneğin özellikle ün kazanmış olan intihar üzerine düşüncelerini, bu eylemin yalnız birey özelinde gerçekleşen bir aksiyon değil, aslında toplumlumun birlikte ortaya koyduğu bir süreç olduğunu belirterek sonuçlandırır.

Toplumsal ahlâk ve dayanışma kuramlarının dışında toplumsal organizasyon, intihar-anomi, iş bölümü ve din gibi olguları inceler. Bu olguların dolayında ortaya koyduğu kuramlarını sanayi öncesi ve sanayi toplumu olmak üzere iki toplum tipinde geliştirir. Örneğin toplumsal ahlâk kadar merkeze aldığı dini, bütün toplumsal olguların üzerine kurulduğu en ilkel, en baz fenomen olarak tanımlar. Ardından toplum yapısında ilkelden moderne ilerleyen süreçte gerçekleşen değişimlere paralel dini inanç ve onun toplumsal uygulama sahasındaki yansımalarında meydana gelen değişimleri inceler. Antik Yunan ve Roma toplumlarında dinin toplumsal alandaki yaşam şeklini kendi dönemiyle kıyaslar.

Bütün düşünce ve kuramlarını birbirine temas edecek şekilde ve düzenli olarak geliştirir. Bu noktada yazmış olduğu kitaplar sırasıyla şu şekilde: *Toplumsal İşbölümü (The Division of Labor in Society, 1893)*, *İntihar (Suicide, 1897)*, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri (The Elementary Forms of Religious Life, 1912)*. Aynı zamanda *Ahlak Eğitimi (Moral Education, 1902-1903)* ve mesleki etik ve sivil ahlak (*Professional Ethics and Civic Moral*) üzerine dersler vermiştir.

⁷ Cevat Özyurt, “Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkı Kontrol Sorunu”, *Değerler Eğitimi Merkezi*, (2007), 95-121.

⁸ Stephen Turner, “Introduction: Reconnecting the Sociologist to the Moralism”, *Sociologist and Moralism* (London and New York: Routledge, 1993).

5. Durkheim'in Organik-Mekanik Toplum Ayrımı

Durkheim hemen sanayi devrimin ardından gelen süreçte yaşamış olmasıyla toplumun sanayi öncesi ve sonrası iki haline ve değişim sürecinin kendisine yakından tanıklık etme fırsatı bulmuştur. Bu noktada toplumların modernite beraberinde değişiminin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere toplumsal ahlâkı ve din kurumunu toplumsal birlikteliğin harcı görevinde açıklar. Toplumun sağlığını kendisine borçlu olduğu bu iki olgu, kaçınılmaz değişimin beraberinde getirdiği çatışmalarla yüzleşir. Mevcut çatışmaların ne'liğine dair tanı koymak uygun göstergeleri belirlemekle mümkündür. Durkheim toplum yapısındaki kaçınılmaz değişimin en bariz parametresi olarak iş bölümü ve beraberinde gelişen/değişen dayanışmanın türünü ileri sürmüştür. Yapısal değişikliğe uğrayan toplumsal birlikteliğin hem sebebi hem sonucu olarak bireyler arasında iş bölümünün türü değişir. Durkheim'a göre ilkel toplumlarda bireyler birbirlerine benzer ve iş bölümü daha küçük ölçeklidir. Bireyler tekil olarak daha çeşitli görevler üstlenirler. Bu tür toplumlardaki dayanışma türünü Durkheim 'mekanik dayanışma' olarak tanımlar, bu toplumlar onun düşüncesinde 'mekanik toplum'dur.

Organik toplumda ise bireyler iş sahalarında özelleşir. Bireyin hayatın bir alanında artan yetkinliğinin peşi sıra diğer alanlardaki ihtiyaçlarının temininde artık toplumun kalan üyelerine bağlı oluşu gelir. Yani bireyler arasında özel bir iş sahasına yönelmekle meydana gelen farklılıklar, kuvvetlenen bireysellik, onları daha ayırık hale getirmez. Aksine, içerisinde buldukları toplumdan, daha sağlam bir göbek bağıyla, ayrılamaz hale gelmelerini sağlar. Bu noktada birey kendi başına varlığını sürdürmekte öncekinden de yetersizdir. Toplum öncekinden daha yutucu ve kaçınılmaz bir yapı olmuştur.

İbn Haldun'un asabiyet kavramına yakın bir görev üstlenen dayanışma, toplumsal ahlâkın yaptırım gücünü kuvvetlendirir. Toplumun bir parçası olmak kaçınılmaz olduğu gibi bu dayanışma ve yaptırımın alanı dışına çıkmak da mümkün değildir. Mekanik toplumda bireyin üye olarak toplumun içerisinde kabul görmesi yalnız o toplumda doğmuş olmasına bağlıyken, organik toplumda yetkinliğine, toplum adına ürettiği değere bağlıdır. Aksi takdirde toplumsal baskı ve dışlanmaya yüzleşir.

Durkheim'in mekanik-organik toplum/dayanışma biçimlerine dair açıklamalar, metnin ilerleyen kısmında verilecek olan direkt alıntılarla kuvvetlenecektir.

6. Bedevi-Hadari/ Organik-Mekanik Toplum Açıklamalarının Karşılaştırılması

Bu ve takibindeki bölümde kesitler, ikinci/ardıl bir çalışma üzerinden değil, direkt olarak düşünürlerin kuramlarını ortaya koymuş olduğu eserlerin kendilerinden aktarılmakla okurun birinci elden kısa bir çapraz okuma deneyimi yaşaması amaçlanmaktadır. Kullanılan kitaplar İbn Haldun'un *Kitabü'l-İber*'in önsözü olarak yazmış olduğu *Mukaddime* ve Emile Durkheim'in *Toplumsal İşbölümü* isimli eserleridir.

Bu bölümde İbn Haldun'un kuvvetle asabiyet ve geçim çevresinde özelliklerini ortaya koyduğu bedevi ve hadari toplum biçimi ile Durkheim'in, genel olarak ahlâk ve iş bölümü etrafında şekillendirdiği organik ve mekanik toplum tanımı üzerine karşılıklı alıntılar yapılacaktır.

a) İbn Haldun'un Bedevi-Hadari Toplum Ayrımı

İbn Haldun bedevi (ilkel) toplum yapısından göçebe ve çöl yaşam tarzı özelinde bahsederken şu ifadeleri kullanır: "...bedeviler(in) bir araya toplanarak ihtiyaçlarını temin etmeleri, sosyal hayatları gereği olarak, geçinebilecekleri besinleri, evleri ve vücutlarını ısıtmak için gereken vasıtaları temini sınırlı kalır. Bunlar bu ihtiyaçlarını ancak yaşamalarına yetecek miktarda temin edebilirler."⁹

⁹ İbn Haldun, *Mukaddime* (Cağaloğlu, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2003).

“...zaruret asıldır, lüks mahiyetinde olan şey zaruretin bir dalıdır ve ondan türemiştir. Göçebelik, şehirlerin ve medenî hayatın aslıdır.”¹⁰

Ardından hadari topluma geçişi açıklar: “Bunlar (badiyede yaşamakta olanlar/ilkel toplumlar) hayat için bir zaruret olan şeylerden fazlasını elde etmek üzere, birbirine yardım etmeye başlarlar.”¹¹

“Hadarîlik de bedevîliğin ulaşmak istediği bir gayedir. Varlıklarda her ferdin hissedilir bir ömrü olduğu gibi, cemiyetler hâlinde yerleşik (hadarî) veya göçebe (bedevî) olarak yaşamının, devletin ve tebaanın dahi bir ömrü vardır.”¹²

Son olarak hadari toplum yapısından bahsini medeni/ şehirli yaşam tarzı özelinde genişletir: “Hadarîlik (Şehirlilik) hayatı topluluklar hâlinde bir araya toplanarak dünyayı imarın en son basamağı ve medeniyetin bozulmaya yüz tutmasının da, iyilikten uzaklaşmanın son basamağıdır...”¹³

b) Durkheim’in Organik-Mekanik Toplum/Dayanışma Ayrımı

Durkheim mekanik toplum yapısından sanayi ve daha öncesi ilkel toplumlar çevresinde şu sözlerle bahseder: “... (bireysel ve toplumsal bilinçler) sağlam bir şekilde birleşirler. Bu, benzerliklerden türeyen, bireyi doğrudan topluma bağlayan nevi şahsına münhasır bir dayanışmaya (mekanik dayanışmaya) yol açar.”¹⁴

“Dolayısıyla, ancak bu şekilde (bireyselliği/tekel hareketi imkânsız kılan yutucu benzerlikle¹⁵) birleşebilen sosyal moleküller, inorganik cisimlerin molekülleri gibi, kendilerine ait herhangi bir hareketten yoksun olmadıkça, bir birim olarak hareket edemezler. Bu nedenle bu tür bir dayanışmaya mekanik denilmesi gerektiğini öneriyoruz.”¹⁶

Ardından, metnin açıklama kısmında sözünü etmiş olduğumuz üzere kaçınılmaz gördüğü değişimin (modernleşme) beraberinde oluşan organik toplum/dayanışmaya geçiş ile ilgili şu sözleri söyler: “Bu nedenle, başlangıçta tecrit edilmiş veya neredeyse öyle olan mekanik dayanışmanın giderek zeminini kaybetmesi ve organik dayanışmanın yavaş yavaş baskın hale gelmesi tarihin bir yasasıdır.”¹⁷

Organik toplum ile ilgili açıklamalarını iki toplum tipinin farklılığı temelinde geliştirir: “İşbölümünü beraberinde getiren dayanışma örneğinde ise durum tamamen farklıdır. Diğer dayanışma bireylerin birbirine benzediğini ima ederken, ikincisi onların birbirinden farklı olduğunu varsayar.”¹⁸

“Aslında her organın kendine özgü özellikleri ve özerkliği vardır, ancak organizmanın birliği ne kadar büyükse, parçaların bireyselleşmesi de o kadar belirgindir.”¹⁹

¹⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*.

¹¹ İbn Haldun, *Mukaddime*.

¹² İbn Haldun, *Mukaddime*.

¹³ Tam hali şu şekilde: “Hadarîlik (Şehirlilik) hayatının topluluklar hâlinde bir araya toplanarak dünyayı imarın en son basamağı ve medeniyetin bozulmaya yüz tutmasının da, iyilikten uzaklaşmanın son basamağı olduğu aşağıda açıklanacaktır.” İbn Haldun’un, medeniyetin bozulması ve iyilikten uzaklaşma ile kastettiği yine kendi açıklamasıyla şudur: “Daha açıkçası biz, hadarîlik ve refahtan hâsıl olan bir ahlâk, ‘Ahlâk bozulması hâdisesinin ta kendisidir.’ diyoruz.” Bu noktada Durkheim’in toplumsal ahl’akın bozulmasına yönelik tanısı ve önerileri için, bkznz.: Durkheim, *Ahlak Eğitimi*. İbn Haldun, *Mukaddime*.

Bu dipnot olmadı gibi ama nasıl koyacağımı bilemedim.

¹⁴ Durkheim, *The Division of Labour in Society*.

¹⁵ Metinde bir önceki kısma işaret ediyor. Açıklayabilirim de. Ama uzun, metnin içine hangi yolla ekleyebilirim bilemedim.

¹⁶ Durkheim, *The Division of Labour in Society*.

¹⁷ Durkheim, *The Division of Labour in Society*.

¹⁸ Durkheim, *The Division of Labour in Society*.

¹⁹ Durkheim, *The Division of Labour in Society*.

7. Toplum Üzerine Diğer Temel Düşüncelerinden Karşılaştırmalar

a) Geçim-İş Bölümü

İbn Haldun ve Durkheim'in üzerinde durmuş oldukları bir başka kavram 'iş bölümü'dür. İbn Haldun geçimin sağlanmasını bedevi-hadari toplum ayrımında asabiyet kadar önemli bulmaktadır. Öncelikle toplu yaşamı zorunlu kılması ve ardından devlet ve dolayısıyla mülk yolunda atılan her adımın hem sebebi hem sonucu olmasıyla düşünür, geçim faaliyetlerini ön planda tutar.

Durkheim iş bölümünü ele alırken yaşamı idame ettirmek için gerekli koşulların sağlanışının ne ölçüde bireysel ne ölçüde topluma yayılmış şekilde olduğunu inceler. Modernite öncesi toplumdan bahsederken iş bölümünün daha ilkel seviyede ve ayrı (bireysel) kaldığını gözlemler. Sanayi ve modernleşme ile ise iş bölümünün daha geniş ve karmaşık bir hale geldiğini şu sözlerle açıklar: *"Yeni sanayi düzeninde ürünler artık zanaatkarlar yahut az sayıda bir grubun bir araya gelişi tarafından üretilmiyordu fakat bunun yerine, özel görevlerle iş başına konmuş büyük kitlelerin uyumlu çalışmalarıyla meydana geliyorlardı."*²⁰

Durkheim'in -eserinde anmasıyla da- Adam Smith'in iş bölümü ile ilgili düşüncelerinden etkilendiği açıktır. Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabında iş bölümünden en kısa şu sözlerle bahsettiği görülür:

*"Demek, bu on iki kişi bir arada, günde kırk sekiz bini aşkın iğne yapabilmekte idi. Şu hâlde, kırk sekiz binin onda birini yapan her adam, günde dört bin sekiz iğne yapıyor sayılabilir. Oysa, birbirine bağlı olmadan, ayrı ayrı çalışsalar, bu belirli iş için yetişmemiş bulunsalardı, bunlardan her biri, günde teker teker, kuşkusuz yirmi iğne, belki bir tek iğne bile yapamayacaktı."*²¹

İbn Haldun ise şehir toplumu ve onun kolektif üretimi ile ilgili şu sözleri sarf etmiştir:

*"Kendisine ve diğer birine yetecek miktarda yiyecek maddesi istihlal edebilmek için kendi cinsinden bu maddeyi istihsaline yetecek kadar kişilerin bir araya toplanmaları gerektir. Bu toplanan kimseler, birbirine yardım ederek kendilerinin sayılarından kat kat fazla insanı geçindirecek miktarda gıda maddeleri istihlal edebilirler."*²²

*"Emeğin artmasıyla bunun kıymeti olan servet, o cemiyette çoğalır. Bunun bir sonucu olarak kazançlarının artması tabii ve zarurîdir."*²³

b) Asabiyet-Toplumsal Dayanışma

İş bölümüne ek olarak yukarıda çokça bahsi geçen Durkheim'in toplumsal dayanışma ve İbn Haldun'un asabiyet kavramları da bir arada anılabilecek ifadelerle geliştirilmiştir. İbn Haldun asabiyetin tanımını toplumun ortak kabulleri çerçevesinde yapar: *"...düşmanların saldırmasından korunma ve saldıranları savma, hakkına sahip çıkma, insanların birbirine kenetlenerek güçlü bir topluluk meydana getirmeleriyle olur ki buna "asabiyet" denir."*²⁴ Ardından asabiyetin toplumda üstlendiği işlevi, ictimai hayatın gereği oluşuyla devlet özelinde, genişleterek açıklar: *"Devleti kurabilmek için asabiyet, yani kavmin bu düşünce etrafında toplanması, kudret sahibi olması ve bu hasletleri koruması şarttır."*²⁵

Asabiyet ve dolayısıyla dayanışmanın yalnız nesep bağına indirgenemeyeceğini belirtmesiyle beraber, bedevi toplumlar özelinde nesep asabiyetinden şu sözlerle bahseder: *"... (nesep bağından öte gelen asabiyete*

²⁰ Durkheim, *The Division of Labour in Society*.

²¹ Smith Adam, *The Wealth of Nations* (Oxford, England: Bibliomania.com Ltd, 2002).

²² İbn Haldun, *Mukaddime*.

²³ İbn Haldun, *Mukaddime*.

²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*.

²⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*.

sahip olan bedevi toplumların) kuvvetinden korkulur ve her birinin kalbinde, kendi kavminin düşmanlarına karşı bir heyecan meydana gelir.

Bu duygu sayesinde insanlar birbirlerine yardım ederler...”²⁶

Durkheim ise dayanışmadan şu sözlerle bahseder: “...herhangi bir organizmada olduğu gibi, örgütlü toplumların birliğine neden olan şey, parçalarının kendiliğinden uzlaşmasıdır, sadece toplumun daha yüksek merkezlerinin düzenleyici eylemi kadar vazgeçilmez değil, aynı zamanda onun gerekli koşulu olan iç dayanışmadır...”²⁷

Ardından, eylemlerin doğru ve yanlışlığına dair toplu uzlaşmaları yansımasıyla hukuk kuralları çerçevesinde toplumsal dayanışma açıklamasını geliştirir: “...dayanışma kolayca anlaşılacak kadar belirsiz bir şeydir. O, gözlemlenmesi çok zor, soyut bir sanallık olarak kalır. Anlayabileceğimiz bir biçimini bulmak için, sosyal sonuçların onun dışsal bir yorumunu sağlaması gerekir.”²⁸

“...hukuk kuralları iki ana türe ayrılmalıdır...

Birinci grup tüm ceza hukukunu kapsar; ikincisi, medeni hukuk, ticaret hukuku, usul hukuku, idare hukuku ve anayasa hukukunu...”²⁹

²⁶ Ibn Haldun, *Mukaddime*.

²⁷ Durkheim, *The Division of Labour in Society*.

²⁸ Durkheim, *The Division of Labour in Society*.

²⁹ Durkheim, *The Division of Labour in Society*.

SONUÇ

14. yüzyılda Kuzay Afrika'da bir düşünür, devlet adamı ve toplum bilimci olarak İbn Haldun'un fikirleri yakın zamana kadar ötelenmiştir. Bir fikrin ötelenmesi, uzaklaşması; onun kullanımda kıymet etmemesiyle olmakla beraber, yalnız bu zannın oluşmasıyla da gerçekleşebilir. İbn Haldun'un ötelenmesinin kullanımda etkisizlik durumundan değil, teorilerinin kullanımdan uzak olduğu zannından kaynaklanma ihtimali; üzerine durulmaya değerdir. Pozitivist sosyoloji'nin ileri gelenlerinden Durkheim'ın (1858- 1406) toplum üzerine geliştirdiği teorilerin İbn Haldun'unakilere gösterdikleri benzerlikler bu olasılığı kuvvetlendirmektedir. Ötelenmiş fikirlerin kullanıma sunulabileceği düşüncesi, toplumu anlama ve işlemede bize yeni ufukların ihtimalini sunmaktadır. Yalnız İbn Haldun özelinde değil, onun zamanı, coğrafyası ve dünya görüşü özelinde değil, insanın tarihsel ve evrensel gelişimin her noktasında, olan sınırların ötesine çıkabilecek kapılar aralayan fikirleri bulmak ve onları kullanılabilir hale getirmek günümüz düşünürünün en ilk görevidir.

KAYNAKÇA

- Adam, Smith. *The Wealth of Nations*. Oxford, England: Bibliomania.com Ltd, 2002.
- Alatas, Syed Farid. *İbn Haldûncu Sosyoloji Kayıp Bir Geleneğin İhyası*. Fatih, İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Durkheim, Emile. *The Division of Labour in Society*. çev. W. D. Halls. London: The Macmillan Press Ltd., 1984.
- Erten, Murat. *Hayatı, Eserleri ve Meseleleriyle İbn Haldûn*. Sirkeci, İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Ibn Haldun. *Mukaddime*. Çağaloğlu, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.
- Özyurt, Cevat. “Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu”. *Değerler Eğitimi Merkezi*, 95-121.
- Turner, Stephen. “Introduction: Reconnecting The Sociologist To The Moralist”. *Sociologist and Moralist*. London and New York: Routledge, 1., 1993.